

УДК: 159.922.76+392.31

Структура захисно-коупінгової поведінки батьків, які виховують дітей раннього віку з порушеннями психомоторного розвитку

Кукуруза Г.В.

В роботі представлені результати дослідження захисно-коупінгової поведінки 189 батьків, які виховують дітей раннього віку з психомоторними порушеннями, та визначена її факторна структура. Виділено п'ять факторів, які характеризуються різним співвідношенням показників психологічного захисту та поведінки коупінга: продуктивність вирішення проблемних ситуацій, відхід від реальності, визнання проблемної ситуації, занурення у проблемну ситуацію, ігнорування проблемної ситуації. Результати аналізу захисно-коупінгових елементів свідчать про різні співвідношення захистів та коупінгів, кожне з яких відображає особливі форми поведінки батьків в ситуації стресу, пов'язаного з вихованням дитини з порушеннями психомоторного розвитку.

Ключові слова: стрес, захисно-коупінгова поведінка, діти раннього віку з психомоторними порушеннями, батьки.

В работе представлены результаты исследования защитно-копингового поведения 189 родителей, воспитывающих детей раннего возраста с психомоторными нарушениями. Определена факторная структура и выделено пять факторов, которые характеризуются различным сочетанием показателей психологической защиты и копинга: продуктивность решения проблемных ситуаций, уход от реальности, признание проблемной ситуации, погружение в проблемную ситуацию, игнорирование проблемной ситуации. Результаты анализа защитно-копинговых элементов свидетельствуют о различных соотношениях защит и копингов, каждое из которых отображает особые формы поведения родителей в ситуации стресса, связанного с воспитанием ребенка с психомоторными нарушениями.

Ключевые слова: стресс, защитно-копинговое поведение, дети раннего возраста, психомоторные нарушения, родители.

The article presents the result of studying protective-coping behavior in 189 parents, bringing up children of early age with psychomotor delays and defines its factor structure. There are singled out 5 factors, which are characterized by different correlations of psychological protection mechanism and coping behavior: productivity of solving problem situation, departure of reality, realization of problem situation, immersion into the problem situation and ignoring of problem situation. Results of the analysis of protective-coping elements testify to different correlations between protection and coping where each of them reflects special forms of parental behavior in stress situation related with bringing up children with psychomotor delays.

Key words: stress, protective-coping behavior, children of early age with psychomotor delays, parents.

Актуальність проблеми вивчення захисно-коупінгової поведінки обумовлена тим, що при народженні дитини з порушеннями здоров'я батьки опиняються в ситуації емоційного стресу [1,2,3].

Вивчення взаємозв'язку механізмів психологічного захисту та механізмів опанування у батьків, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку важливо, оскільки коупінг за психологічні захисти є основними процесами, які забезпечують адаптацію в стресових ситуаціях [4].

Концепцію психологічних захистів можна розцінювати як один з найбільш важливих внесків психоаналізу в теорію особистості та теорію психологічної адаптації [5]. В подальшому психологічні захисти вивчалися представниками різних напрямків. Хоча дотепер немає єдиного погляду на цей феномен, в цілому механізми психологічного захисту визначаються як сукупність несвідомих психічних процесів, які забезпечують охорону психіки та особистості людини від небезпечних негативних і деструктивних внутріпсихічних дій та зовнішніх імпульсів.

З часом, вивчаючи адаптаційні механізми особистості, була постульована наявність не тільки захисних, але й конструктивних адаптивних функцій, які служать для того, щоб підтримати особистість в важких життєвих ситуаціях. Таким чином, були визначені механізми опанування як сукупність когнітивних, емоційних та поведінкових стратегій особистості, суть якої є досягнення адаптації до стресових ситуацій. В різних школах та напрямках існують різні розуміння самого феномена коупінга та коупінгових стратегій: від операціонального вирішення конкретних завдань до розуміння коупінга як загальної здібності психіки долати труднощі [6,7].

Слід зауважити, що на цей час відсутній єдиний погляд на співвідношення цих понять. Як показує аналіз літератури, деякі автори притримуються думки, що процес опанування спрямовано на зміну ситуації та задоволення значущих потреб, а психологічні захисти спрямовані на пом'якшення психологічного дискомфорту [8]. Інші вважають, що поведінка опанування може використовуватися індивідом свідомо, мінятися в залежності від ситуації, а механізми психологічного захисту є несвідомими, та у випадках їх закріплення стають дезадаптивними [9]. Існує точка зору, згідно якої коупінги та психологічні захисти використовуються індивідом одночасно та залежать від рівня психологічної травматичності ситуації: спочатку використовуються «Я процеси» в формі стратегій подолання, а в екстремальній ситуації, коли вона виходить з-під контролю, його намагається зберегти свою цілісність шляхом роботи захисних механізмів [10].

Як показує аналіз літератури, більшість авторів використовує два терміни – захисти та коупінги, за якими вони бачать дві різні реальності. При цьому слід відмітити, що в конкретних емпіричних роботах дослідники коупінгової поведінки можуть не включати в свій аналіз феномен психологічних захистів, в той час, як ті, хто досліджує психологічні захисти, часто ігнорують наявність коупінгових механізмів [11,12,13].

Центральною проблемою сучасних досліджень в області, що обговорюється, є вивчення співвідношення захистів та коупінгів як основи для аналізу різних видів захисно-коупінгової поведінки. Слід відмітити, що все більшу популярність набуває позиція, при якій ці два типи переробки стресових ситуацій розглядаються як рівноцінні таксони, які аналізуються в єдності [14].

При цьому все частіше питання про співвідношення захистів та коупінгів стає предметом спеціального емпіричного дослідження [15].

Мета, обсяг та методи дослідження. Метою дослідження було визначення співвідношення захисних та коупінгових елементів в факторній структурі захисно-коупінгової поведінки батьків, які виховують дітей раннього віку з порушеннями психомоторного розвитку.

У дослідженні прийняли участь 189 батьків, з них 75 чоловіків та 114 жінок. Середній вік батьків становив 30,5 років. Батьки, які приймали участь в дослідженні, виховували дітей віком від 2 місяців до 3 років, які мали затримки психомоторного розвитку.

В дослідженні використовувались опитувальник «Діагностика типологій психологічного захисту» (Р. Плучик в адаптації Л. Вассермана, О. Єришева, Є. Кубової та ін.), який дає інформацію про основні типи Еґо-захисту: заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проєкція, заміщення, інтелектуалізація, реактивні утворення; тест «Коупінг-поведінка в стресових ситуаціях» Н. С. Ендлера і Д. А. Паркера, який спрямований на визначення домінуючих коупінг-стресових поведінкових стратегій; тест «Діагностика стратегій імпунітивної поведінки в конфліктних ситуаціях», який вимірює ефективність вирішення психологічного конфлікту, для оцінки якої використовувалися три інтегральні шкали: продуктивні, відносно продуктивні та непродуктивні стратегії поведінки. [16].

Для аналізу отриманих даних використовувався факторний аналіз методом головних компонент з наступним обертанням за Varimax-критерієм.

Результати та їх обговорення. Після розгляду різних факторних моделей з долею пояснюваної дисперсії від 66 % (п'ять факторів) до 76 % (сім факторів) була визначена ми зупинилися на п'яти факторній моделі. Значущими вважались факторні навантаження, що перевищують за модулем 0,4. При аналізі п'яти-факторної структури були виділені наступні фактори які характеризують захисно-коупінгову поведінку (табл. 1):

До першого фактору (інформативність 18,21 %) увійшли наступні змінні: непродуктивна і відносно продуктивна стратегії вирішення конфліктних ситуацій (із зворотним знаком) та продуктивна стратегія рішення конфліктних ситуацій, коупінг за типом рішення завдань. Таким чином в структурі першого фактору біли представлені показники коупінгу. Враховуючи, що найбільш високі навантаження мають змінні, що характеризують продуктивність стратегій вирішення конфліктних ситуацій, цей фактор був інтерпретований нами як «Продуктивність вирішення проблемних ситуацій». Психологічний зміст цього фактора полягає в тому, що чим нижче значення оцінок по цьому фактору, тим менш продуктивно людина вирішує завдання в конфліктній ситуації.

Таблиця 1

Факторне відображення показників поведінки опанування і психологічних захистів у батьків

Змінні	Фактори				
	1	2	3	4	5
Непродуктивні стратегії	- 0,922				
Відносно продуктивні стратегії	- 0,891				
Заміщення		0,829			
Регресія		0,751			
Реактивні утворення			0,792		
Проєкція			0,710		
Раціоналізація			0,676	- 0,449	
Коупінг уникнення				0,835	
Емоційний коупінг				0,512	
Продуктивні стратегії	0,768				
Рішення завдань	0,678	- 0,549			
Компенсація			0,529		
Заперечення					0,824
Витіснення					0,769

У другий фактор (інформативність 14,74 %) з позитивними навантаженнями увійшли показники двох захисних механізмів - заміщення і регресія та із зворотнім знаком показник коупінгу за типом «рішення завдань». Заміщення та регресія характеризуються тим, що при цих формах захисних реакцій особистість, яка знаходиться під впливом фруструючих факторів, відмовляються від вирішення суб'єтивно складних завдань, які відповідають ситуації, може здійснювати несподівані, часом безглузді дії, які зменшують внутрішню напругу. Використання більш примітивних поведінкових стереотипів значно обідняє потенційно можливий арсенал подолання конфліктних ситуацій, і хоча ці захисти зменшують емоційну напругу, яка виникає під впливом фрустрації, але вони не призводять до полегшення або досягнення мети. Неусвідомлені емоційні конфлікти прямо виражаються в діях, які перешкоджають усвідомленню

цих конфліктів. Таким чином, чим більше значення показників заміщення і регресія, тим менш адекватним є сприйняття реальності та продуктивним коупінг, спрямований на рішення завдань. В зв'язку з цим, фактор був інтерпретований як «Відхід від реальності».

Третій фактор (інформативність 11,96 %) утворили захисні механізми - проекція, раціоналізація, компенсація, реактивні утворення, які мали позитивні навантаження по фактору. Всі дії та почуття, які формуються цими механізмами захисту, спрямовані на проблемну ситуацію та визначення різних шляхів, які полегшують переживання з приводу цієї ситуації. Потрапивши в психотравмуючу ситуацію, людина захищає себе від її негативного впливу шляхом зниження значущості для себе та інших тих причин, які її викликали. Цей фактор відображає той факт, що захисні механізми «локалізуються» навколо ситуації. Саме тому він інтерпретований як «Визнання проблемної ситуації».

Четвертий фактор (інформативність 11,24 %) утворили змінні - емоційний копінг та копінг стратегія уникнення з позитивним навантаженням та механізм раціоналізації з негативним навантаженням. Таке сполучення механізмів коупінга та захисту свідчить про прагнення залишитися усередині ситуації, її пасивне сприйняття та не бачення оточуючого середовища та власних можливостей як ресурсу для прийняття рішення при виникненні проблем. У сполученні із стратегією уникнення емоційний копінг не виконує функцію управління емоційним стресом, емоційно-орієнтовані стратегії призводять до «консервації» внутрішнього конфлікту в межах ситуації та не сприяють зняттю негативних почуттів та переробці емоційних переживань. Тому цей фактор був названий «Занурення у проблемну ситуацію».

П'ятий фактор (інформативність 9,76 %) утворився на основі психологічних захистів - заперечення і витіснення. Захисні механізми цього типу є несвідомим відреагуванням на ситуацію, з мінімальним опрацюванням інформації, що поступає, виражається у «відході» від травмуючого чинника, передбачає відмову сприймати фруструючу реальність та співвідносити її з власною особистістю. Цей фактор ідентифікований як «Ігнорування проблемної ситуації».

Таким чином, результати факторного аналізу показників поведінки опанування та механізмів психологічних захистів дозволили встановити їх співвідношення в факторній структурі захисно-коупінгової поведінки батьків, які виховують дітей раннього віку з психомоторними порушеннями. Визначені три варіанти групування захисних та коупінгових елементів: сполучення показників захистів, показників коупінгів або сполучення показників обох процесів, які забезпечують адаптацію в стресових ситуаціях. Кожний з виділених варіантів відображає особливі форми поведінки батьків в ситуації стресу, пов'язаного з вихованням дитини з порушеннями психомоторного розвитку.

Література

1. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві / О.Романчук. – Львів: 2008. – С. 13-93.
2. Шевелева О. Просто другая / О.Шевелева. – Х.: Библос-Альфа, 2009. – С.8-29
3. Селигман М. Обычные семьи, особые дети: системный подход к помощи детям с нарушениями развития / М.Селигман, Р.Дарлинг. – М.: Теревинф, 2007 – 368 с.
4. Колпакова Л.М. Механизмы психологической защиты и стратегии совладания со стрессом матерей, имеющих детей, страдающих церебральным параличом / Л.М. Колпакова // Бюллетень Сибирской медицины. – 2006. – №2. – С 107-114.
5. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу / В.М.Лейбин – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
6. Набиуллина Р.Р. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом / Р.Р.Набиуллина, И.В.Тухтарова // Учебно-методическое пособие – Казань, 2003 – 98 стр.
7. Демина Л.Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л.Д.Демина., И.А.Ральникова – Изд-во Алтайского государственного университета, 2000 – 123 стр.
8. Карвасарский Б.Д. Неврозы. Изд-е 2-е, перераб. и доп. / Б.Д.Карвасарский – М.: Медицина, 1990. – 576 с.
9. Варшаловская Е.Б. Психологические аспекты неврозов / Е.Б.Варшаловская., Г.Л.Исурина, Е.Б. Кайдановская, М.В.Мелик-Парсаданов, Е.Б. Чехлатых Е.Б. // Теория и практика мед. психологии и психотерапии. – СПб., 1994. – С. 120–127.
10. Индекс жизненного стиля: Методическое пособие / Л.И. Вассерман – СПб.: Психоневрол. ин-т им. В.М. Бехтерева, 1998. – 48 с/
11. Васильюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е.Васильюк – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
12. Родионова Д.Е. Исследование защитно-коупинговых стратегий в связи с типологическими характеристиками личности /Д.Е.Родионова // Психологическая наука и образование. – 2007. – №5 С.259 – 266
13. Hartman Н. Ego psychology and the problem of adaptation./ Н.Hartman. – N. Y. – 1951 – P. 435 - 440
14. Киршбаум Э. Психологическая защита / Э.Киршбаум, А.Еремеева - СПб.: Питер; М.: Смысл, 2005 - 176 с.
15. Родионова Д.Е. Исследование факторной структуры защитно-коупингового поведения в связи с социально-психологическими особенностями личности /Д.Е.Родионова // Современные гуманитарные исследования. – 2008. – №2. –С.47-58
16. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов – М., 2002. – 490 с.